
АГЕНТУРНО МОДЕЛИРАНЕ: КРИТЕРИИ ЗА ИЗГРАЖДАНЕ НА ТАКСОНОМИЯ НА ВИДОВЕТЕ АГЕНТИ

*Румен ГЮРОВ**

There is urgent need to establish criteria for building taxonomy of the types of agents. These criteria could be the types of agents used, their main objectives, security sector context, field of activity, their access to investigated targets, existing systematizations of the types of agents, and their inner motivation for secret cooperation. Such taxonomy actually is just the necessary first step for creating effective agent net model in order to respond to the public and other interests and to protect security.

Една от темите, които днес силно привличат общественото внимание, е темата за агентите. Смесеният разговор за тях обикновено е заглушен от възбудена и хаотична медийна шумотевица. Мнозина и разбиращи, и неразбиращи доказват предубедени тези. Според някои работата с агенти е привилегировано умение на избрани посветени. Тези „владетели на тайните“ влизат в ролята на експерти, които притежават особено знание, недостъпно за широката публика. Според други работата с агенти е тъмен заговор на злонамерени сили. Тези „будители на обществената съвест“ изпълняват ролята на морализатори, които притежават същото особено знание и смятат, че само те могат да го тълкуват и направят общодостъпно. Суетните претенции за висок професионализъм на едните и за нравствена висота на другите са еднакво неоснователни, объркват обществените представи и са еднакво безполезна и вредни. И двете крайности са далеч от истината, а потребността от истината за агентите е актуалната причина за нашето внимание към настоящата тема.

* Авторът е доктор в Академията на МВР – София.

Агентурната дейност обикновено се свързва с работата на специалните служби във всички съвременни държави. Извършва се също и от недържавни структури – корпорации и финансови институции, лобистки сдружения, консултантски фирми, електронни медии, престъпни групи, екстремистки и терористични организации и др. Решава специфични задачи на техните разузнаващи структури в сферата на сигурността. Спецификата на решаваните задачи определя спецификата на агента като обект на нашия интерес. За нас:

Агентът е нещатен таен сътрудник на разузнаваща структура. Подложен е предварително на скрито от самия него проучване и подбор. Вербуван е тайно и негласно е привлечен към тайно сътрудничество от служител на разузнаващата структура (от т.нар. „вербовчик“, „агентурист“, „разузнавач“). Съобразно указанията от разузнаващата структура агентът придобива информация, която ѝ предоставя тайно, или/и оказва влияние върху разузнаван обект – лице, група лица, организация или/и общност. Придобиваната информация служи за подпомагане на вземането на решения и предприемането на действия за удовлетворяване на защитаван от разузнаващата структура обществен или друг интерес. Оказваното влияние от агента е негово целенасочено въздействие върху вземането на решения или/и предприемането на действия от разузнавания обект, така че да бъде реализиран защитаваният от разузнаващата структура интерес [7: 84 – 85; 22: 6].

Специалистите по разузнаване и сигурност не споделят общо определение за агент. Изразеното от нас разбиране обаче покрива основните характеристики на широкоприета представа за тази категория лица. Задачата ни е да използваме тези характеристики и на тяхна основа да конкретизираме и предметим съдържанието на понятието „агент“, така че да преодолеем съществена празнота в разузнавателната теория – липсата на подходяща систематизация на видовете агенти. Решаването на тази задача би направило възможно създаването на единна класификация на агентурния апарат и изграждането на теоретичен модел на агентурна мрежа. Сложността на задачата предполага стъпка по стъпка да тръгнем от съществуващите представи, да изследваме същността на категорията лица, които наричаме „агенти“, техните приоритетни цели, особено предназначение, начин на използване и на тази основа да формулираме подходящите критерии. Накратко целта ни е отно-

сително скромна: подреждане на критерии (таксономия) за създаване на класификация на видовете агенти.

Първата класификация на видовете агенти и тяхното използване принадлежи на Сун Дзъ, който я представя в своя труд „Изкуството на войната“ (ок. 510 г. пр.н.е.) [5: 15]. Според древния китайски стратег агентите биват: местни шпиони – вербувани сред „местното население“; вътрешни шпиони – вербувани сред „чиновниците на противника“; обратни шпиони – вербувани сред „шпионите на противника“; шпиони на смъртта, чиято задача е да измамят противника; и шпиони на живота, които предоставят доносения за противника [5: 41].

Вероятно вторият, но не и последен, древен текст, посветен на агентите и тяхното използване, е индийският трактат „Арташастра“ (ок. 321 г. пр.н.е.) на Каутиля [13: 7]. В него се посочват като агенти следните видове: престорен ученик, отшелник, стопанин, търговец, аскет, съученик или колега, подстрекател, отровител и лечителка [17: 24 – 25].

Съвременните специализирани източници по темата обикновено са с ограничен достъп. Ограниченията произтичат от изискванията за конспиративност на агентурната работа и законовите изисквания за защита на информацията. Може би най-богато съдържание, представляващо интерес за нас, предоставят някои англоезични издания със свободен достъп. Например:

В контраразузнавателната доктрина на американската Морска пехота се разграничават „разузнавателни, саботажни, терористични и подривни агенти“ (англ. espionage, sabotage, terrorist and subversive agents), както и агент за объркване (англ. confusion agent), двоен агент (англ. double agent), информатор (англ. informant или informer), главен агент (англ. principal agent), агент на изчакване (англ. stay behind) [18: 7 – 8; A-11; A-15; A-19; A-25; A-29].

Заедно с някои от вече споменатите видове полк. Марк Рейгън събира в редактиран от него речник на Разузнавателното управление на Министерството на отбраната на САЩ понятия, като „агент за достъп“ (англ. access agent); „агент за влияние“ (англ. agent of influence); „агент примамка“ (англ. dangle); „изменник“ (англ. defector); „нелегал“ (англ. illegal); „къртица“ (англ. mole); и „внедрен агент“ (англ. penetration) [20: GL-2; GL-4 – GL-5; GL-52; GL-56; GL-86; GL-89; GL-118; GL-137].

Освен някои споменати по-горе, в Encyclopedia of the Central Intelligence Agency от Томас Смит-младши откриваме следните видове агенти, ползвани от Централното разузнавателно управление: въображаем агент (англ. notional agent); агент провокатор (англ. agent provocateur) и агент куриер/връзка (англ. courier/liaison, go-between, cut-out) [22: 5 – 6; 82; 111].

В доклад на Специалния комитет за проучване на правителствените операции във връзка с разузнавателната дейност към Сената на САЩ се споменава и един особен вид агент – агент на място (англ. agent-in-place) – служител на разузнавателна служба на разузнавана държава [12: 167 – 168].¹

Александър Уудкок и Самюъл Муса в своя разработка, издадена от Университета по национална отбрана на САЩ, обръщат специално внимание на работата с двойни агенти в борбата с производството и трафика на наркотици, като разглеждат използването на т.нар. „двойни агенти трафиканти“ [23]. Внимателният прочит на тяхната разработка показва, че става дума за внедрени в наркотрафика агенти, които в отделни случаи само могат да бъдат наречени „двойни“ в конвенционалния смисъл на това понятие.

Българската специализирана литература предлага относително малко на брой източници, свързани с видовете агенти. За краткост можем да дадем няколко примера:

В монографията „Теория и технология на контраразузнаването“ на Тодор Трифонов и Валери Христов се определят: агенти, използвани непосредствено за разкриване, предотвратяване и пресичане на подривна дейност; агенти, които изпълняват главно информационни функции; агенти боевици; агенти вербовчици; агенти за влияние; агенти за връзка; и агенти за провеждане на оперативно-технически мероприятия [6: 56 – 59].

Валери Христов в своя труд „Противодействие на чуждо разузнавателно проникване“ отделя специално внимание на т.нар. „агенти самоинициативници“, които по собствена инициатива се поставят в услуга на чужди разузнавателни и други подривни структури [8: 39 – 57].

Във „Вербовка и агентура“ на Йордан Начев видовете агенти са обособени в две основни групи – основна и спомагателна аген-

¹ В България през различни периоди като „информатори“ са назовавани и т.нар. „доверени лица“, които не влизат в състава на агентурния апарат, предоставят най-обща информация и изпълняват отделни оперативни поръчения (Вж. [1: 94 – 95]).

тура, поставени в контекста на т.нар. „фирмено разузнаване“. Основната агентура обхваща: агенти за информация; агенти документалчици; агенти за влияние; агенти вербовчици; агенти наводчици; перспективни агенти; и агенти груповоди [2: 193 – 194]. Спомагателната агентура включва: агенти – съдържатели на почтенска кутия, явочна или конспиративна квартира; агенти за връзка; и агенти установчици [2: 194]. Авторът посочва като видове агенти също агент – фалшификатор на информация, чакащ агент и маскиран агент [2: 191 – 192].

В споменатите по-горе разработки се употребяват и понятия, като „контролиран агент“, „специален агент“, „разузнавателен агент“, „контраразузнавателен агент“, „резидент“, „оперативен агент“ (англ. executive agent), „агент на/под прикритие“ и др.²

Всички изброени дотук видове агенти са с конкретно определена роля в оперативната работа на различните специални служби, т.е. изпълняват специфични за всеки от тях задачи. Многообразието от наименования е показател за богатия арсенал на агентурната работа, но едновременно с това в него откриваме, че различни понятия често обозначават един и същ вид агент. Наистина разузнавателната терминология е твърде обърквана [2: 190 – 193], поради което можем да предложим собствения си прочит на нейното съдържание.

За да избегнем объркването и с оглед на целите на настоящата разработка, е необходимо да направим някои важни уточнения:

Първо. Приемаме, че самите наименования на видовете агенти и посочените разработки в достатъчна степен хвърлят светлина за съдържанието на разглежданите понятия.

Второ. Задължително разграничаваме в понятийния апарат нещатаните тайни сътрудници, които наричаме „агенти“, от кадровите, щатните, служителите на разузнаващата структура, които наричаме „вербовчици“, „агентуристи“, „разузнавачи“ и които могат да заемат длъжност с наименование „агент“. Затова оставяме настрана понятията „агент на/под прикритие“, „маскиран агент“, „не-легал“ и „специален агент“, под които може да се разбира и кадрови разузнавач, и нещататен таен сътрудник, като запазваме смисъла на понятието „оперативен агент“ (англ. operative) само за нещатаните тайни сътрудници (за оперативните агенти – англ. ез.

² За агентите на/под прикритие вж. също: [3].

operatives, вж. [22: 6]) (срв. англ. executive agent за кадрови разузнавач и нещатен таен сътрудник едновременно).

Трето. Изчистваме припокриващото се съдържание и обединяваме понятията с еднакво или сходно съдържание в едно общо, което избираме въз основа на неговото разпространение в практиката и езиковата употреба и което възприемаме като подходящо. Затова предпочитаме: „агент за влияние“ вместо „агент за объркване“; „агент за връзка“ вместо „агент куриер“ или „агент връзка“; „агент осведомител“ вместо „агент за информация“, „информатор“ или „агент, който изпълнява главно информационни функции“; „двоен агент“ вместо „агент на място“ или „къртица“; „перспективен агент“ вместо „агент на изчакване“ или „чакащ агент“; „резидент“ вместо „агент груповод“ или „главен агент“.

Четвърто. Оставаме настрана понятието „контролиран агент“, тъй като понятието отразява единствено наличието на насрещна проверка на поведението и информацията на агента и противоречи на презумпцията, че всеки агент трябва да бъде контролиран. С други думи не може да има неконтролиран агент.

Пето. Включваме в някои от понятията съдържанието на други, които разглеждаме като техни подвидове. В този смисъл под „двоен агент“ разбираме два подвида агенти – „превербуван агент“ и „подставен агент“ [7: 119 – 153; 177 – 234]. В този ред на разсъждения приемаме „агент за влияние“ като вид агент с подвидове „агент провокатор“ и „агент фалшификатор на информация“ (можем да назовем последния „агент дезинформатор“). За да прецизираме разграничението, при цялата условност на разграниченията можем да приемем, че агентът провокатор има за основна цел оказване на влияние върху действията на разузнавания, а агентът дезинформатор – подаване на невярна информация към него. С други думи провокаторът влияе повече върху мотивацията и действията на разузнавания, докато дезинформаторът – върху самата информация. По същата логика включваме в понятието „агент осведомител“ като негово подвидово понятие „агент документалчик“ (по-скоро „агент документалист“).

Отправна точка за изграждане на търсената таксономия е установяването на подходящи критерии за систематизиране на наличната терминология. Можем да ги обособим в две основни групи: критерии въз основа на контекста и предназначението на агентите в този контекст и критерии въз основа на спецификата на

агентурната дейност. Въз основа на първия тип критерии обособяваме категории нещатни тайни сътрудници. Във всяка категория имаме възможност да включим видове и подвидове агентура, обособени въз основа на втория тип критерии.

Първият критерий за систематизиране на видовете агенти е терминологията, която следва да подредим и уточним. В нея имаме: агент боевик; агент вербовчик; агент за влияние; агент за връзка; агент за достъп; агент за оперативно-технически мероприятия; агент изменник; агент наводчик; агент осведомител; агент примамка; агент самоинициативник; агент – съдържател на почтенска кутия, явочна или конспиративна квартира; агент установчик; внедрен агент; въображаем агент; двоен агент; перспективен агент; резидент. Разбира се, тази терминология не може да бъде разглеждана като окончателна и винаги следва да се допуска възможността за нейното обогатяване и по-нататъшно прецизиране. Благодарение на нея запазваме приемствеността в разузнавателната теория, доколкото има такава.

На второ място е логично наш критерий да бъдат съществуващите класификации, в които посочената терминология се вписва. По такъв начин не само осигуряваме приемственост, но имаме и надежден коректив. Използваме разграничението на основна и спомагателна агентура, но смятаме, че то би било по-полезно само с уточнението, че в основната агентура би следвало да влизат онези агенти, които имат пряк, непряк или потенциален достъп до разузнавания обект, а в спомагателната – агентите, които нямат никакъв достъп до разузнаван обект, но осигуряват използването на основната агентура. В този смисъл от основната агентура трябва да бъдат изключени агентите наводчици, агентите вербовчици, агентите примамка и перспективните агенти. Следва да бъдат изключени и част от агентите установчици и резидентите, които невинаги работят непосредствено по разузнаван обект, а може да осигуряват само изпълнението на задачите от агентите с достъп до разузнавания обект. По тази логика имаме две обособени категории агенти – основен и спомагателен агент, чиито видове вече са посочени.

Наш трети критерий е предназначението на агента. По определение пред него стоят две взаимносвързани приоритетни цели – информация и влияние. В зависимост от конкретно поставените задачи агентът придобива информация, която предоставя на разузнаващата структура или/и на разузнавания обект. И в двата слу-

чая предоставянето на информация е равнозначно на влияние върху вземането на решения от разузнаващия или/и разузнавания и върху произтичащите от тези решения действия. Агентът може да влияе върху действията на разузнавания и като сам предприеме действия, чиито цели произтичат от спецификата на разузнавателната дейност, за която е привлечен към сътрудничество. В този смисъл можем да говорим за две основни категории – агент осведомител и агент за влияние, в чиято координатна система можем да систематизираме останалите видове агенти.

Вече посочихме, че нещатните тайни сътрудници се използват за защита на обществени или други интереси в сферата на сигурността. Затова особеният контекст на сигурността е нашият четвърти критерий за изграждане на таксономия. Копенхагенската школа³ приема, че сферата на сигурността обхваща целия обществен живот и че в нея съществуват 5 ясно разграничени сектора – на военната, политическата, икономическата, екологическата и социеталната сигурност [14: 34; 21: 2 – 3; 11: 2]. Специфичните задачи, които решават, и компетентности, които (следва да) притежават агентите в тези сектори, са нашето основание да обособим отделни видове нещатни тайни сътрудници в тях, т.е. военен, политически, икономически, екологически и социетален агент.⁴

Нещо повече. Обособените по този критерий агенти могат да бъдат вербувани сред изтъкнати специалисти и учени. Експертната им би била изключително полезна при изготвяне на висококачествени анализи и оценки за реализиране на защитавания от разузнаващата структура обществен или друг интерес. Съобразно необходимостта видовото им разнообразие може да бъде обогатено въз основа на компетентността им и в области, като демография, бизнес, отраслова среда, високи и информационни технологии, право, закони и регулации и пр. По този критерий в диапазона

³ Група учени от Института за проучване на конфликта и мира (ИПКМ) в Копенхаген, Дания – на англ. ез. Conflict and Peace Research Institute (COPRI), Copenhagen, Denmark.

⁴ Вероятно понятието „екологически агент“ предизвиква въпроси. Разбира се, той не би трябвало да се занимава с климатичните промени или метеорологичната прогноза... Използването на социетални агенти (е необходимо) да бъде насочено към потенциална или реална несигурност, чийто източник е разузнаваният обект, във връзка с вземани от него решения в областта на екологията, експлоатирането на природната среда, ползването на природните ресурси, които често са обект на съперничество и конфликти, и пр.

от PEST до STEEPLED методи по аналогия също могат да се обособят отделни видове агенти.⁵ В този смисъл при цялата условност на понятията можем да говорим и за категория въз основа на особеното предназначение на агента като агент анализатор.

Следващият ни критерий за изграждане на таксономия на агентите е организирането на агентурната работа по направлението на защита на обществените или други интереси, т.е. с оглед на противодействието на противниково разузнаване (шпионаж), саботаж, диверсия, подривна, екстремистка, терористична дейност, информационно-психологически операции⁶ и кибероперации [7: 52 – 58; 18: 1-2 – 1-3; 16: 57 – 63; 172]. В този смисъл например са и разграниченията на видовете агенти в цитираната доктрина на Морската пехота на САЩ [4: 36 – 47]. Агентурната работа може да бъде ориентирана не само към противодействие на подобна рискова активност, но и – както често се случва – в обратна посока: агентите се вербуват, обучават и използват също за извършване на разузнавателна, саботажна, диверсионна, подривна, екстремистка, терористична и информационно-психологическа дейност и за провеждане на кибероперации.

Въз основа на отделните направления на дейност могат да бъдат обособени специфични видове агенти. В този смисъл имаме: разузнавателен агент – за провеждане на разузнавателни операции; контраразузнавателен агент – за противодействие на разузнавателна активност; саботажен агент – за провеждане на саботажни или/и контрасаботажни операции; диверсионен агент – за провеждане на диверсионни или/и контрадиверсионни операции; подривен агент – за провеждане на подривни или/и контраподривни операции; агент за извършване или/и противодействие на екстремистка дейност (агент по екстремизма); агент за работа по тероризма; агент за информационно-психологическо въздействие – за оказване на влияние върху възприятията, оценките, мотивацията и нагласите на разузнавания; агент за (провеждане на) кибероперации.

⁵ Аналогично използването на социетални агенти (е необходимо) да бъде насочено към потенциална или реална несигурност, чийто източник е разузнаваният обект, във връзка с провеждана от него политика за сигурност, която засяга културната идентичност, интегритета на дадена общност, процесите на социално включване и изключване и пр.

⁶ Вж. за т.нар. „PEST методи“: [9: 31 – 32; 15: 27 – 28; 19: 16; 97 – 99].

В отговор на идеята на Александър Уудкок и Самюъл Муса за моделиране на агентурния апарат (срв. [18: 7 – 8; А-11; А-15; А-19; А-25; А-29]) с направеното от нас уточнение обособяваме също агент за противодействие на наркотрафика. Ако доразвием тяхната идея във връзка с прилаганите разузнавателни методи и средства от полицейските служби, можем да обособим агент за противодействие на криминална активност (криминален агент), чийто подвид е агентът за противодействие на наркотрафика.

Видовете агенти по направления на дейност могат да бъдат обединени в четвърта категория нещатни тайни сътрудници – категорията оперативен агент, въз основа на особеното им предназначение за провеждане на агентурни операции по отделните направления.

Като шести критерий за изграждане на таксономия ни служи достъпът на агента до разузнавания обект. Достъпът може да бъде пряк, непряк или потенциален. По презумпция приемаме, че лице, което не разполага с пряк, непряк или потенциален достъп до обект, представляващ разузнавателен интерес, не може да бъде нещатен таен сътрудник. В тази връзка имаме две категории агенти – агент с достъп и агент за достъп. Агентът с достъп е този, който разполага с пряк или непряк достъп до разузнавания обект. Като негови подвидове, макар и с известна условност, можем да разглеждаме следните нещатни тайни сътрудници: агент установчик, агент наводчик и агент вербовчик. Агентът за достъп е нещатен таен сътрудник, който няма достъп до разузнавания обект, но има възможност да осигури такъв. Като негови подвидове със същата условност можем да определим: агент примамка и перспективен агент. По такъв начин агентът с достъп и агентът за достъп формират две категории, обединяващи видовете агенти въз основа на достъпа им до разузнавания обект.

Нашият седми критерий за обособяване на нещатните тайни сътрудници по видове е тяхната мотивация. Приблизително в този смисъл са обособени агент самоинициативник и агент изменник, които претърпяват радикална трансформация в житейската си мотивация и в отношенията си на социално сътрудничество. Проявената инициатива и извършената измяна показват само, че съществува промяна в мотивацията, но понятията не отразяват подбудите за акта на инициатива и измяна. Подборът, вербуването, обучението, ръководството и сътрудничеството на агента обаче в изк-

лючително голяма степен зависят от неговата мотивация. Затова възприемаме вътрешната мотивация като важен критерий за обособяване на отделни видове нещатни тайни сътрудници.

Мотивите за тайно сътрудничество (самостоятелно или в съчетание) обикновено са: парите – при силен стремеж към материални блага; идеологията – при споделени убеждения и възгледи (на кандидата за вербовка с вербовчика); компромисът/принудата – при страх от наказание, компрометиране, нежелан резултат, изнудване, мъчения; егото – при силен стремеж към самостоятелност във вземането на решения, склонност към предизвикателства и силни изживявания [23: 1, etc.]. С други думи нещатното тайно сътрудничество става възможно, за да се превърне евентуално във факт, когато определени психични и житейски дефицити на личността могат да се компенсират с пари, индоктриниране, принуда, задоволяване на егото. На тази основа нещатните тайни сътрудници могат да бъдат обособени категориите: платен агент, убеден агент, принуден агент и его агент.

Нека обобщим. Нашите критерии за изграждане на таксономия на видовете агенти са, както следва: първо, приетата, изпитана в практиката и уточнена терминология; второ, прецизираната от нас съществуваща класификация на видовете агенти; трето, предназначението на агентите в контекста на сигурността; четвърто, секторите за сигурност; пето, направленията на дейност; шесто, достъпът до разузнавания обект; и седмо, мотивацията на агента за сътрудничество.

Критериите са обособени логически, при което полученият резултат обяснява възможно най-добре направените разграничения. Въз основа на всеки критерий извеждаме по индуктивен и абдуктивен път категория или вид агенти. Подобно разделение позволява изграждане на консистентна класификация, което е целта на нашата таксономия. Категориите, видовете и подвидовете са, разбира се, само условни разграничения, които очертават най-съществените характеристики на агентите. Нещатните тайни сътрудници могат да изпълняват различни задачи, при което да преминават от една категория, вид и подвид в друг.

Имаме категории съобразно контекста и предназначението на агента:

1. Въз основа на организацията на агентурната работа: основен и спомагателен агент.

2. Въз основа на приоритетната цел: агент осведомител и агент за влияние.

3. Въз основа на особеното предназначение: агент анализатор и оперативен агент.

Обособяваме видове съобразно специфичните задачи, изпълнявани от агента:

1. Въз основа на сектора за сигурност: военен, политически, икономически, екологически и социетален агент.

2. Въз основа на направлението на дейност: разузнавателен, контраразузнавателен, саботажен, диверсионен, подривен и криминален агент, агент по екстремизма; агент по тероризма; агент за информационно-психологическо въздействие; агент за кибероперации.

3. Въз основа на достъпа: агент с достъп и агент за достъп.

4. Въз основа на мотивацията: платен агент, убеден агент, принуден агент и его агент.

Евристичната стойност на нашата таксономия може да бъде показана само с два примера. Първо, внедреният агент и агентът боевик принадлежат към категориите основни агенти и оперативни агенти. Внедреният агент може да бъде или оперативен агент за влияние, или оперативен агент осведомител. По презумпция и двамата са агенти с достъп. Аналогично агентът за оперативно-технически мероприятия и агентът съдържател са в категорията спомогателни агенти; първият е агент с достъп, вторият – агент за достъп, като и двамата не попадат в други категории агентура.

В заключение е необходимо да подчертаем, че съчетаването на характеристиките на агентите по категории и видове с понятия от типа „оперативен агент за достъп“ в предложения таксономичен ред позволява формулиране на разнообразен и достатъчно точен понятиен апарат, необходим за по-нататъшната класификация на видовете агенти и за изграждане впоследствие на концептуално добре обоснован и практически приложим агентурен модел.

Литература

1. **Асенов**, Бончо, Петко Кипров. Теория на контраразузнаването. София, 2005.

2. **Начев**, Йордан. Вербовка и агентура. София, 2014.

3. **Николов**, Йово. Бандити на прикритие. – В: *Капитал*, 26.02.2010. [онлайн]. [прегледан 25.12.2018]. *capital.bg*.

4. **Савов, И.** Един поглед върху същността на киберпрестъпленията. – В: *Политика и сигурност*, ВУСИ, 2017, с. 36 – 47. ISSN 2535-0358.
5. **Сун Дзъ, У Дзъ.** Трактати за военното изкуство. Превод и коментари: акад. Н. Конрад. София, 1995.
6. **Трифонов, Тодор, Валери Христов.** Теория и технология на контраразузнаването. Лекционен курс. София, 2010.
7. **Трифонов, Тодор, Румен Гюров.** Агентурно проникване в разузнавателната мрежа на противника. София, 2016.
8. **Христов, Валери.** Противодействие на чуждо разузнавателно проникване. Част втора. Варна, 2012.
9. **Carmona, Jack Burga, et al.** Strategic Management Toolkit. Handbook. From Mission to Action. Management Series for Microfinance Institutions. Warsaw: Microfinance Centre for Central and Eastern Europe and the New Independent States, March 2007, pp. 31 – 32. [online]. [accessed 14.12.2017]. *microfinancegateway.org*.
10. **Charney, David L., John A. Irvin.** A Guide to the Psychology of Espionage. – In: *DRAFT for AFIO's Intelligencer Journal*. Falls Church, Virginia: Association of Former Intelligence Officers (AFIO), pp. 3 – 4. [online]. [accessed 29.12.2018]. *noir4usa.org*.
11. **Chifu, Iulian.** Societal Security. An Agenda for the Eastern Europe. Bucharest: Center for Conflict Prevention and Early Warning, 22.03.2009. [online]. [accessed 20.09.2018]. *cpc-ew.ro*.
12. **Foreign and Military Intelligence.** Book I. Final Report of the Senate Select Committee to Study Governmental Operations with Respect to Intelligence Activities. 94th Congress, 2nd Session, Senate. Report No. 97-755. Washington: U.S. Government Printing Office, April 26 (legislative day, April 14), 1976. [online]. [accessed 14.07.2015]. *intelligence.senate.gov*.
13. **Gautam, P. K.** One Hundred Years of Kautilya's Arthashastra. IDSA Monograph Series, No. 20, July 2013. New Delhi: Institute for Defence Studies and Analyses, July 2013. [online]. [accessed 24.12.2018]. *idsa.in*.
14. **Hanif, Nomaan.** The Securitisation of Hizb ut Tahrir. A Comparative Case Study. A Thesis. University of London: Department of Politics and International Relations, 2014. [online]. [accessed 22.09.2018]. *pure.royalholloway.ac.uk*.
15. **Isoherranen, Ville.** Strategy Analysis Frameworks for Strategy Orientation and Focus. Oulu. Finland: University of Oulu, Faculty of Technology, Department of Industrial Engineering and Management, 2012, pp. 27 – 28. [online]. [accessed 14.02.2013]. *herkules oulu.fi*.
16. **Joint Publication (JP) 1-02.** Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms. Washington, 8 November 2010 (As Amended Through 15 January 2016). Department of Defense, Joint Chiefs of Staff. [online]. [accessed 27.12.2018]. *hds.org*.

17. **Kautilya's** Arthashastra. Translated into English by R. Shamasastri. From: Kautilya. Arthashastra. Translated by R. Shamasastri. Bangalore: Government Press, 1915. [online]. [accessed 24.12.2018]. *csboa.com*.

18. **Marine** Corps Warfighting Publication (MCWP) 2-14. Counterintelligence. Coordinating Draft – 7 October 1998. Washington: Department of Navy, Headquarters United States Marine Corps. [online]. [accessed 22.12.2018]. *tscm.com*.

19. **Miles**, Ian, Michael Keenan, Jari Kaivo-Oja. Handbook of Knowledge Society Foresight. Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2003, pp. 16; 97 – 99. [online]. [accessed 14.12.2017]. *edz.bib.uni-mannheim.de*.

20. **Reagan**, Mark L. (Ed.). Counterintelligence Glossary – Terms & Definitions of Interest for DoD CI Professionals (2 May 2011). Editor: COL Mark L. Reagan (USA Ret.). Defense Intelligence Agency, Defense CI & HUMINT Center, Office of Counterintelligence (DXC), 2 May 2011. [online]. [accessed 05.04.2015]. *ncix.gov*.

21. **Roe**, Paul. The Societal Dimension of Global Security. – In: *Global Security and International Political Economy*. Vol. I. Encyclopedia of Life Support Systems (EOLSS), 30.11.2011. [online]. [accessed 20.09.2018]. *eolss.net*.

22. **Smith Jr.**, Thomas W. Encyclopedia of the Central Intelligence Agency. New York: Facts on File, 2003. [online]. [accessed 22.12.2018]. *lander.odessa.ua*.

23. **Woodcock**, Alexander, Samuel Musa. Modeling the Combined Terrorist-Narcotics Trafficker Threat to National Security. Washington, DC, 20319: National Defense University, Center for Technology and National Security Policy, May 2012. [online]. [accessed 22.12.2018]. *mercury.ethz.ch*.